

KOOPERACIJOS ĮAUGIMAS Į VALSTYBINIO-MONOPOLISTINIO KAPITALIZMO SISTEMĄ BURŽUAZINĖJE LIETUVOJE

V. PAULIUKONIS

Valstybinis-monopolistinis kapitalizmas yra monopolistinio kapitalizmo forma, kuriai būdinga aukščiausia kapitalistinio gamybos suvisuomenėjimo pakopa, kapitalizmo jėgos suaugimas su valstybės jėga į vieną mechanizmą, privatinių ir valstybinių monopolijų susipynimas draugėn, valstybės aparato pajungimas monopolijų interesams. TSKP Programoje nurodoma, kad „valstybinis-monopolistinis kapitalizmas sujungia monopolijų jėgą su valstybės jėga į vieningą mechanizmą, siekdamas praturtinti monopolijas, nuslopinti darbininkų judėjimą ir nacionalinio išsivadavimo kovą, išgelbėti kapitalistinę santvarką, sukurstyti agresyvius karus.“¹

Kokias formas įgauna valstybinis-monopolistinis kapitalizmas, priklauso nuo konkrečių šalies ekonominių ir politinių sąlygų. Įgaudamas atitinkamus ypatumus, priklausiusius nuo konkrečių sąlygų, vystėsi valstybinis-monopolistinis kapitalizmas ir buržuazinėje Lietuvoje. Paskutiniame buržuazinės Lietuvos egzistavimo dešimtmetyje susiformavo valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistema, pasireiškusį stambiausių bankų ir atskirų pramonės šakų sujungimu su buržuazinės valstybės jėga, glaudžiais privačių bankų ir pramonės bei prekybos monopolijų ryšiais su valdžios aparatu per asmeninę uniją ir fašistinės „korporatyvinės“ santvarkos institutus, pagaliau, aktyviu fašistinės vyriausybės kišimusi į darbo ir kapitalo santykius bei valstybiniu ekonomikos reguliavimu, kurio tikslas buvo sustiprinti stambiosios buržuazijos pozicijas ir užtikrinti jai monopolinius pelnus.

Savaime suprantama, valstybinio-monopolistinio kapitalizmo atsiradimo ir tvirtėjimo pagrindas yra monopolijų įsigalėjimas, jų lemiamas vaidmuo ekonomikoje ir politikoje. Buržuazinė Lietuva, kaip pažymėjo V. Niunka, nors „pagal savo pramonės išvystymą užėmė vieną iš paskutiniųjų vietų Europoje, kapitalistinių monopolijų įsigalėjimo atžvilgiu neatsilikdavo nuo labiausiai išsivysčiusių kapitalistinių valstybių.“² Lemiamą įtaką monopolijų kūrimuisi ir įsigalėjimui turėjo 1929—1933 metų pasaulinė ekonominė krizė, kuri smarkiai sukrėtė Lietuvos ūkį.

V. I. Leninas nurodo, kad „krizės — visokių rūšių, dažniausiai ekonominės, bet ne vien tik ekonominės — savo ruožtu milžiniškai sustiprina

¹ Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos Programa, Vilnius, 1961, p. 22.

² „Komunistas“, 1948, Nr. 9, p. 28.

tendenciją į koncentraciją ir į monopoliją.“³ Šį V. I. Lenino teiginį pilnai patvirtino ir buržuazinės Lietuvos tikrovė. 1930—1934 metais susikūrė metalo apdirbimo įmonių sindikatas, tabako sindikatas, Kauno miesto ir jo apylinkių plytinių sindikatas, odos fabrikų sindikatas, mielių, muilo, siūlų sindikatai ir visa eilė kitų monopolistinių susivienijimų. Taigi susijungusi į monopolistinius susivienijimus, kuriuos visaip rėmė ir globojo fašistinė Lietuvos vyriausybė, stambioji buržuazija užtikrino sau monopolinius pelnus, didindama darbininkų ir darbo valstiečių išnaudojimą.

Straipsnio apimtis neleidžia plačiau nušviesti buržuazinės Lietuvos viso monopolijų kūrimosi proceso, užsienio monopolistinio kapitalo įtakos jam, privataus monopolistinio kapitalo ryšių su fašistinės valstybės aparatu stiprėjimo ir kt. Būtina pažymėti tik tai, kad viena iš svarbiausių monopolijų kūrimosi kryptį buržuazinėje Lietuvoje buvo betarpiškai susijusi su valstybiniu kapitalu. Ji apėmė svarbiausias buržuazinės Lietuvos pramonės šakas, susijusias su žemės ūkio produktų perdirbimu ir eksportu. Be to, didelį vaidmenį čia vaidino valstybinio kapitalo kontroliuojami bankai ir kitos kredito įstaigos. Ši monopolijų augimo linija ypač svarbi tuo, kad ji turėjo didelę reikšmę stambiosios nacionalinės buržuazijos stiprėjimui.

Lietuviškoji buržuazija atėjo į valdžią, esant žemam šalies ekonominio išsivystymo lygiui. Be to, pagrindines pozicijas pramonėje ir prekyboje turėjo savo rankose kitatautė buržuazija. Todėl lietuviškoji buržuazija, iškovojusi politinę valdžią, aktyviai panaudojo valstybės aparatą kapitalams sukaupti ir viešpataujančioms pozicijoms šalies ekonomikoje iškovoti. Bankai, pramonės ir prekybos akcinės bendrovės, ypač tos, kurios buvo susijusios su pagrindine šalies ekonomikos šaka — žemės ūkiu ir sudarė lietuviškosios buržuazijos bazę, iš esmės buvo kuriamos su valstybinio kapitalo pagalba. Greta privatinių bankų ir akcinių bendrovių kūrėsi monopolistinės „mišrios“ įmonės ir bankai, kurie iš tikrųjų buvo ne kas kita, kaip naujo stambiosios lietuvių buržuazijos sluoksnio lopšys.

Kitas būdingas buržuazinės Lietuvos ekonomikos bruožas buvo tas, kad joje dėl istoriškai susidėjusių aplinkybių didelį vaidmenį vaidino kooperatinė įmonių forma. Dėl privačių kapitalų stokos lietuviškoji buržuazija panaudojo kooperatines organizacijas kapitalui centralizuoti ir savo ekonominėms pozicijoms stiprinti. Tačiau be bendrų bruožų, būdingų kapitalistinei kooperacijai apamai, kooperacijos vystymasis buržuazinėje Lietuvoje turėjo dar savo specifinius bruožus. Šie bruožai pasireiškė tuo, kad buržuazinės Lietuvos kooperacijos centrai valstybės teikiamų privilegijų ir kapitalo subsidijų dėka išsivystė į monopolijas, kurios tampriai suaugo su valstybės aparatu, bankais ir „mišriomis“ akcinėmis bendrovėmis ir tuo pačiu virto konkrečia valstybinio kapitalizmo forma.

Kapitalizmo paskutiniųjų dešimtmečių istorija rodo, kad valstybinė nuosavybė, vadinasi, valstybinis kapitalizmas šalyse, kurios išsivadavo iš imperializmo kolonijinės priespaudos ir išsikovojo nacionalinę nepriklausomybę, vaidina tam tikrą pažangų vaidmenį, stiprina šių šalių ekonomines ir politines pozicijas prieš imperializmą. Tačiau savo ruožtu valstybinis sektorius kapitalistinėje visuomenėje tampa reakcinio režimo ekonomine atrama, jeigu valdžia patenka į stambiausiųjų, iš esmės monopolistinių, nacionalinių kompanijų atstovų rankas. Tada valstybinis kapitalizmas neišvengiamai pavirsta valstybiniu-monopolistiniu kapitalizmu, nes, pagrobę valdžią, reakcingieji nacionalinės buržuazijos sluoksniai panaudoja valstybės aparatą, lėšas, kapitalus, įmones ir t. t. monopolijoms ir monopolistinei buržuazijai ugdyti ir stiprinti. Taip įvyko bur-

³ V. I. Leninas, Raštai, t. 22, Vilnius, 1953, p. 196.

žuazinėje Lietuvoje, atėjus į valdžią fašistams, kurie išreiškė labiausiai reakcinės, šovinistinės ir labiausiai grobuoniškos stambiosios buržuazijos interesus. Fašistinės diktatūros metais, Lietuvos ūkiui susidūrus su ekonominės krizės sunkumais, „mišrių“ akcinių bendrovių, bankų, kooperacinių organizacijų centrų ir kt. forma išsivystęs valstybinis kapitalizmas peraugo į valstybinį-monopolistinį kapitalizmą ir tapo reakcingiausiojo lietuviškosios buržuazijos sluoksnio ir fašistinės diktatūros ekonomine atrama bei centralizuotos ūkinės politikos įrankiu, kuriuo buvo didinamas liaudies masių išnaudojimas.

Kooperacijos, kaip kapitalizmo vystymosi formos smulkaus žemes ūkio šalyje, atsiradimas Lietuvoje tampriausiai susijęs su lietuviškosios nacionalinės buržuazijos kilimu.

Lietuvos buržuazijos nacionalinė sudėtis buvo labai mišri. XIX amžiaus antroje pusėje įsikūrusios stambiausios metalo apdirbimo gamyklos priklauso užsienio, daugiausia vokiečių, kapitalui. Prekyboje ir visoje eilėje pramonės šakų vyravo žydų buržuazija. Lietuvių nacionalinė buržuazija savo kilme buvo tiesiogiai susijusi su kaimo buržuazija — buožija. V. I. Leninas, apibūdinamas kapitalizmo augimo kaime procesą, rašė: „Pinigų valdžia ne tik prislėgė, bet ir suskaldė valstietiją: didžiulė masė tolydžio smuko, pavirsdama proletarais, mažuma skyrė iš savo tarpo saujėles negausingų, bet kibių buožių ir tvirtų ūkininkų, paglemžiančių valstiečių ūkius bei valstiečių žemes, sudarančių begimstančius kaimo buržuazijos kadrus.“⁴ Kaip tik šitie „kibūs“ ir pralobę buožės sudarė pirmuosius lietuviškosios buržuazijos sluoksnius. Iš jų kilo ir pirmieji „kooperatininkai“, nes atskiri lietuviškosios buržuazijos atstovai, nepajėgdami su savo turimo kapitalo pagalba sėkmingai kovoti konkurencijoje, jau iš pat pradžių stengėsi panaudoti kooperaciją kapitalui koncentruoti ir centralizuoti.

Platesnė propaganda steigti įvairius kooperatyvus sutampa su nacionalinio išsivadavimo judėjimo išplitimu. Tai jau buvo kylančios lietuviškosios buržuazijos balsas. Tačiau nežiūrint lietuviškosios buržuazijos veikėjų pastangų, iki 1905—1907 metų revoliucijos Lietuvoje kooperatyvų buvo labai nedaug ir jie kiek stipresnių ryšių su platesnėmis gyventojų masėmis neturėjo. Tik po 1905 metų revoliucijos kooperatiniame judėjime įvyksta lūžis. Kooperacinių organizacijų skaičius pradeda sparčiai augti, į jas įsijungia gana platūs lietuviškosios kaimo buržuazijos ir iš jos kilusių miesto inteligentų sluoksniai. Esamais duomenimis, 1913 metais Kaucho gubernijoje veikė 113, Suvalkų — 17, Vilniaus — 18 vartotojų bendrovių⁵. Taip pat buvo susikūręs nemažas skaičius kredito kooperatyvų ir veikė keletas kooperacinių pieninių.

Pirmasis pasaulinis imperialistinis karas ir kaizerinė okupacija sudarė Lietuvos kooperatyvus. Vokiečių okupacinė valdžia paėmė į savo rankas produktų supirkimą, įmonių veiklą, prekybą, gyventojų aprūpinimą atitinkamomis prekėmis ir pan. Okupaciniai organai griežčiausiai kontroliavo ūkinį gyvenimą, prekių apyvartą, varžė gyventojų judėjimą ir ryšius. Nors formaliai kooperatinės organizacijos nebuvo uždraustos, bet dėl okupacinės valdžios bendros ekonominės politikos buvo priverstos sunykti. Išliko tik keletas vartotojų bendrovių, kurios vos vos gyvavo, versdamosios mažmenine prekyba.

Pasibaigus kaizerinei okupacijai ir susikūrus buržuazinei Lietuvai, kooperatinis judėjimas vėl turėjo prasidėti beveik iš naujo. Kai kurios kooperatinės organizacijos pradėjo veikti dar 1918 metų pabaigoje, bet

⁴ V. I. Leninas, Raštai, t. 4, Vilnius, 1951, p. 387.

⁵ „Talka“, 1919, Nr. 3, p. 80.

kiek gyviau kooperatyvai buržuazinėje Lietuvoje pradėjo kurtis tik 1919 metų antroje pusėje. Šis procesas pirmiausia palietė vartotojų bendroves ir žydų liaudies bankus. 1919 metais buvo įregistruota 254 vartotojų bendrovės ir 11 žydų liaudies bankų. 1920 metų pradžioje atnaujino savo veiklą dar prieš karą egzistavę kaimo kredito kooperatyvai Raguvoje, Šeetoje, Veiveriuose, o 1922 metais buvo pradėta masiškai steigti kaimo kredito kooperatyvus. 1922 metais buvo įsteigti 25, 1923 metais — 129 kaimo kredito kooperatyvai. Ypač sparčiai didėjo vartotojų kooperatyvų skaičius. Tai rodo šie duomenys: 1919 metais įsisteigė 254 vartotojų bendrovės, 1920 metais — 58, 1921 metais — 29, 1922 metais — 39, 1923 metais — 45⁶.

Spartus kooperatyvų ir jų narių skaičiaus augimas pirmaisiais buržuazinės Lietuvos metais paaiškinamas ne vien ekonominėmis sąlygomis, bet ir tuo, kad liaudininkai ir socialdemokratai varė plačią kooperatyvų kūrimo propagandą, pavaizduodami juos, kaip geriausią priemonę darbo žmonėms išsivaduoti iš išnaudojimo. Ignoruodamas tikrovę, liaudininkų partijos organas „Lietuvos žinios“ tvirtino: „Kooperacija yra tam tikra ūkio organizacija, turinti tikslu rūpintis ir ginti savo narius nuo išnaudojimo privačiu kapitalu. Kooperacija tik savo išorine forma panaši į kapitalistines įstaigas, bet griežtai skiriasi nuo jų savo dvasia.“⁷

Lietuvos Komunistų partija, demaskuodama socialdemokratų ir liaudininkų propagandą, aiškino darbo žmonėms, kad kooperatyvai yra kapitalistinės įmonės, kurių tikslas padėti buržuazijai centralizuoti ir kaupti kapitalą. LKP CK tezėse apie kooperaciją sakoma, kad buržuazinėje Lietuvoje „...kooperatyvai yra pasiturinčių ūkininkų, buožių ir dvarininkų rankose ir savo tikslu visiškai nestato kovos prieš kapitalizmą; atvirksčiai, jie yra viena jo formų suskaldytame žemės ūkyje.“⁸

1920 metais Lietuvoje pradėjo kurtis žemės ūkio draugijos. V. Mickevičius-Kapsukas rašė, kad šios organizacijos buvo ne kas kita, kaip tąsa prieš karą buvusių dvarininkų ūkio draugijų. Tada šios draugijos visiškai nesivadino kooperacijomis, o dvarininkų draugijomis arba sindikatais. Naujomis sąlygomis, kad lengviau būtų pritraukti darbo valstiečius, šios organizacijos pasivadino kooperatyvais⁹. Nors žemės ūkio draugijose narių tarpe buvo nemaža darbo valstiečių, bet pagrindiniai jų kadrai ir organizatoriai buvo buožės ir dvarininkai.

Dvarininkų ir dešiniųjų buržuazinių veikėjų iniciatyva 1923 metais buvo sukurta žemės ūkio draugijų sąjunga, kuri pasivadino Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga (sutrumpintai „Lietūkiu“). „Lietūkis“ nuo pat savo veiklos pradžios tapo stambiosios buržuazijos atrama kooperacijos judėjime.

1923 metais buržuazinėje Lietuvoje prasideda aštri buržuazinių partijų kova dėl įsigalėjimo kooperatinėse organizacijose ir jų panaudojimo savo politiniams ir ekonominiams tikslams. Šios kovos pradžia yra susijusi su krikščionių-demokratų partijos bloko nario — Ūkininkų sąjungos — veikla.

Ūkininkų sąjungos vadovaujančių asmenų grupė sudarė „komitetą kooperacijai remti“ ir 1923 metų pabaigoje išsiuntinėjo slapta aplinkraštį, kuriame išdėstė planą kooperatyvų vadovybei į savo rankas paimti. Apkaltinę kooperatyvus socialistinių idėjų ir kairių pažiūrų rėmimu, aplinkraščio autoriai ragino „krikščionis“ paimti jų vadovybę į savo rankas,

⁶ Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 27.

⁷ „Lietuvos žinios“, 1928.IX.20.

⁸ „Kornunistas“, 1934, Nr. 8, p. 483.

⁹ V. Kapsukas, Buržuazinė Lietuva, Vilnius, 1961, p. 85—86.

nes priešingu atveju kairieji „gali visai įsitvirtinti kooperatyvuose, ir tada mes ten nosies neįkišime.“¹⁰ O įsigalėti kooperatyvuose būtina, nes „sekantys rinkimai į seimą bus laimėti tų, kurie turės daugiau ekonominių organizacijų ir jas patys ves.“¹¹ Todėl aplinkraščio autoriai ragino kunigus aktyviai įsijungti į kooperatyvų veiklą, įtraukti nariais patikimus tikinčiuosius, į kooperatyvų vadovybę išrinkti „savo“ atstovus.

Krikščionys demokratai pradėjo taip pat intensyviai steigti „krikščioniškuosius“ kooperatyvus, remti juos valstybės lėšomis, tikėdamiesi konkurencijos keliu sužlugdyti savo priešininkus. Kun. Krupavičius, tapęs žemės ūkio ministru, uždraudė Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungai, kurioje tvirtas pozicijas turėjo liaudininkai, tiekti mėsos produktus kariuomenei, motyvuodamas tuo, kad LKBS, jungianti vartotojų bendroves, nėra žemės ūkio kooperatyvas. Mėsos produktų tiekimą kariuomenei ir kitoms valdiškoms įstaigoms kun. Krupavičius perdavė Ūkininkų sąjungai ir „Lietūkiui“, nors jie tada nei skerdyklų nei aparato šiam reikalui neturėjo. Ūkininkų sąjungos vadovybėje sėdėję spekuliantai E. Draugelis, P. Josiukas ir kiti panaudojo šią privilegiją asmeninio pasipelnymo tikslais ir vietoj vietinių mėsos produktų ėmė tiekti amerikoniškus lašinius, atlikdami plačiai pagarsėjusią „lašinių skutimo“ operaciją, kuri davė valstybei didelius nuostolius. Krikdėmų sankcijos palietė ir „Lietūkj“: valstybiniai elevatoriai, kuriuos turėjo „Lietūkis“ išsinuomavęs, iš jo buvo atimti ir perduoti Ūkininkų sąjungai.

Krikščionys demokratai, būdami valdžioje, rėmė „krikščioniškus“ kooperatyvus gausiais valstybiniais kreditais ir pašalpomis. Pavyzdžiui, svarstant seime valstybinio biudžeto įvykdymą, konstatuota, jog 1923 metais žemės ūkio ministras kun. Krupavičius pereikvojo žemės ūkio draugijoms numatyto kredito fondą, suteikdamas išimtinai tik Ūkininkų sąjungai 240 000 litų kreditą ir 70 300 litų pašalpą. Tuo tarpu iš numatyto naujakuriams sėklai ir statybinėms medžiagoms įsigyti 1 978 000 litų kredito buvo išduota vos 407 000 litų¹². „Sutaupytos“ lėšos gausiai plaukė „krikščioniškiems“ kooperatyvams ir privatiems biznieriams.

Krikščionys demokratai nesivaržydami eikvojo valstybės išdo ir kooperatyvų lėšas remti organizacijoms, kurios seimo rinkimų kampanijos metu varė agitaciją už krikščionių demokratų bloką. Prisisidengdami kooperatyvų rėmimo skraiste, jie suteikė šv. Zitos draugijai 30 000 litų pašalpą ir 50 000 litų kreditą, „Saulės“ organizacijai — 30 000 litų pašalpą ir 68 000 kreditą, „Žiburio“ — 110 000 litų pašalpą ir 35 000 litų kreditą ir t. t. Dideles kooperatyvų lėšų sumas politinės agitacijos tikslams išnaudojo Ūkininkų sąjunga ir kiti „krikščioniškų“ kooperatyvų centrai¹³.

Kova tarp buržuazijos grupių dėl įsigalėjimo kooperacijos judėjime paspartino kooperatyvų skaičiaus augimą. Tačiau nemažas skaičius konkurencinės kovos įkarštyje įregistruotų kooperatyvų net nepradėjo veikti. Iš antros pusės, konkurencinę kovą tarp „krikščioniškos“ ir „neutralios“ kooperacijos lydėjo korupcija, spekuliacija, lėšų grobstymas ir kiti reiškiniai kooperatyvuose. Ypač tuo pasižymėjo „krikščioniški“ kooperatyvai. Dėl konkurencijos ir lėšų grobstymo bei spekuliacijos daugelis kooperatyvų bankrotavo ir likvidavosi. Visa tai taip pakirto kooperacijos populiarumą, kad kai kurie kooperatininkai pranašavo visišką kooperatinio judėjimo sužlugimą Lietuvoje¹⁴.

¹⁰ „Lietuvos žinios“, 1924.II.1.

¹¹ „Lietuvos žinios“, 1924.I.1.

¹² „Lietuvos žinios“, 1925.XI.1.

¹³ „Lietuvos žinios“, 1926.VII.20.

¹⁴ „Talka“, 1926, Nr. 51—52, p. 10.

Buržuazinių partijų kova dėl įsigalėjimo kooperaciniame judėjime iš tikrųjų buvo atitinkamų lietuviškosios buržuazijos grupių siekimas, panaudojant kooperaciją, sustiprinti savo ekonomines ir politines pozicijas.

Nauja kryptis buržuazinės Lietuvos kooperacijos vystymesi pasireiškė po 1926 m. gruodžio 17 d. fašistinio perversmo. Tautininkai, kurie išreiškė reakcingiausių lietuviškosios buržuazijos ir užsienio monopolistinio kapitalo interesus, sekdami Italijos ir kitų šalių fašistų teoriniais nuostatais, žiūrėjo į kooperaciją kaip į „organizuotos visuomenės“, t. y. valstybinio-monopolistinio kapitalizmo, sudėtinę dalį, kuri turėjo maitinti kapitalais gimstančią Lietuvos monopolistinę buržuaziją¹⁵. Todėl, atėję į valdžią Lietuvos fašistai, vykdydami stambiosios buržuazijos ir dvarininkų valią, įgyvendino visą eilę administracinių, ekonominių ir politinių priemonių, kurių tikslas buvo centralizuoti kooperaciją, pašalinti iš jos bet kokią platesnių liaudies masių valios pasireiškimą, paversti kooperatyvus bei jų centrinės organizacijas stambiosios buržuazijos ir fašistinių viršūnių viešpatavimo ir pasipelnymo įrankiu. Nukreipus Lietuvos kooperacijos vystymąsi šiuo keliu, vis didesnę vaidmenį kooperacinių organizacijų veikloje pradėjo vaidinti fašistiniai valstybės organai.

Buržuazinės Lietuvos kooperatyvai iki 1929 metų tvarkėsi pagal 1919 m. sausio 30 d. išleistą kooperatyvų bendrovių ir jų sąjungų įstatymą. Fašistinės vyriausybės šis įstatymas nepatinkino. Pirmiausia jai nepatiko demokratiniai principai, kuriuos laidavo kooperatyvų veikloje 1919 metų įstatymas. Todėl 1929 metais fašistinė vyriausybė kooperatyvų bendrovių ir jų sąjungų įstatymą pakeičia taip, kad kooperacinių organizacijų revizavimas ir priežiūra pavedama valstybės kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijai¹⁶. 1932 metais buvo išleistas viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių priežiūros įstatymas¹⁷, kuriuo kooperacijos pajungiamos valstybės valdžios organams. Šis įstatymas suteikė finansų ministrui teisę skirti valdžios atstovus kooperatyvų veiklai prižiūrėti, reikalauti pašalinti nepageidaujamus darbuotojus, uždrausti atlikti atitinkamas operacijas, uždaryti kooperatyvą. Tai reiškė kooperacinių organizacijų bet kokių savivaldos teisių ir platesnių visuomenės sluoksnių įtakos panaikinimą. Kooperacijos priklausomumą nuo fašistinės valdžios organų pripažino ir buržuazinės Lietuvos prezidentas A. Smetona, kuris pareiškė, kad valstybė „visur ji šiandien labai kišasi visuomenės gyveniman, visur ji rodo ribas asmeninei ir visuomeninei iniciatyvai. Kooperacija, patirdama daugiau valstybės varžymų, patiria iš jos labai daug paramos. Ir pas mus Lietuvoje šiandien kooperacija labai plačiai pasireiškia, valstybė jai be galo daug padeda, bet už tai ir griežtai ją sergsti, prižiūri. Sulyginus su prieškariniu metu, kooperacija padarė nematytai didelį šuolį į valstybės aparatą, ji virsta beveik valstybiško ūkio dalis.“¹⁸

Vadinasi, fašistinei vyriausybei įgyvendinant šalyje plačiai propaguojamą „korporatyvinę sistemą“ ir kuriant „tautinę ūkininkų visuomenę“, maždaug nuo 1930 metų Lietuvos kooperacija nustojo savarankiškumo, palaipsniui įgauso į besiformuojantį Lietuvoje valstybinį-monopolistinį kapitalizmą ir pasidarė fašistinės diktatūros įrankiu vykdyti centralizuotai ūkinei politikai, kuri buvo paremta žiauriausiu darbo žmonių išnaudojimu ir kurios tikslas buvo užtikrinti stambiosios nacionalinės buržuazijos kuo greičiausių pralobimą, stiprinti kaimo ir miesto buržuazijos pozicijas aplamai, slopinti liaudies masių organizuotumą ir iniciatyvą.

¹⁵ J. Maiminas. Teorijos ir tikrovė, Vilnius, 1960, p. 102.

¹⁶ „Vyriausybės žinios“, 1929, Nr. 312, p. 3–4.

¹⁷ „Vyriausybės žinios“, 1932, Nr. 379, p. 1–2.

¹⁸ „Tautos ūkis“, 1934, Nr. 6–7, p. 187.

Tuo paaiškinama, kodėl kooperacija plačiose liaudies masėse pasidarė visiškai nepopuliari. Šį reiškinį konstatavo pati buržuazinė spauda. „Talka“ 1933 metais rašė, kad „pasikeitęs krašto politinei vadovybei ir susidarius naujai ekonominei konjunktūrai... mūsų kooperacija, kaip ir visas krašto gyvenimas eina aiškios centralizacijos linkme. Valdžia nebėra stebėtojo rolėje. Ne, visa iniciatyva pereina į jos rankas, ji valdo ir diriguoja, kooperatyvai, ypač artimiausiai susiję su žemės ūkiu ir jo produktų eksportu, vykdo jos politiką... Bet, kas ypač pažymėtina, kad kartu su tuo vis labiau pasireiškia apatija, masių pasyvumas, nyksta entuziazmas.“¹⁹

Fašistinės diktatūros metais buržuazinės Lietuvos kooperacijos centrai peraugo į monopolijas. Kooperacijos centrų išsivystymą į monopolijas nulėmė konkrečios buržuazinės Lietuvos ekonominio gyvenimo sąlygos. Žemės ūkis bei žemės ūkių produktų perdirbimo pramonė buvo pagrindinė buržuazinės Lietuvos ekonomikos šaka, su kuria buvo susijęs nacionalinės buržuazijos augimas ir stiprėjimas. Riboti galimūnai realizuoti žemės ūkių produktus vidaus rinkoje dėl lėto pramonės vystymosi ir mažėjančios darbininkų perkamosios galios, iš vienos pusės, ir valstiečių masių nuskurdimas, vertęs būtiniausius jiems produktus parduoti, bei buožinio ūkių stiprėjimas kaime — iš antros, skatino lietuviškąją buržuaziją didinti žemės ūkių gaminių eksportą. Lietuvos prisirišimas prie Vakarų Europos rinkų pavertė ją imperialistinių valstybių agrariniu priedėliu, užsienio monopolistinio kapitalo išnaudojimo objektu. Importuojamų pramonės gaminių ir eksportuojamų žemės ūkių produktų „kainų žirklių“ plėtimasis sunkia našta gulė ant valstiečių ir darbininkų pečių.

Reikia pažymėti ir tai, kad Vakarų Europos pramoninių šalių rinka dėl aštrėjančios konkurencijos ir protekcionizmo ryšium su pasauline ekonomine krize darėsi vis sunkiau prieinama ekonomiškai silpnai Lietuvos buržuazijai. Ieškodama išėities, Lietuvos stambioji buržuazija metėsi į valstybinių lėšų ir valstybinio aparato panaudojimą moderniškai maitinti pramonei sukurti ir žemės ūkių produktų supirkimui bei eksportui monopolizuoti, tikėdamasi tuo sustiprinti savo pozicijas tarptautinėje rinkoje. „Teoriškai“ pagrįsdamas lietuviškosios buržuazijos galimumus išsikovoti pozicijas tarptautinėje rinkoje, tautininkų žurnalas „Vairas“ rašė, kad „Lietuva geriausiai gali išsilaikyti ir su kitais kraštais konkuruoti... Pasirodė, kad Lietuva gali labai pigiomis kainomis eksportuoti ir tas eksportas vis dar bus rentabiliškas. Pigus darbininkas, maži mūsų ūkininko reikalavimai ir pasitenkinimas paprasčiausiu gyvenimu, primityvūs ūkių įrengimai ir nebrangios gamybos priemonės — visa tai padaro mūsų gamybą pigią ir todėl Lietuva gali gerai konkuruoti pigumu su kitais kraštais, kur ūkių gyvenimas yra aukštesniame „niveau“²⁰. Šie atviri fašistinio žurnalo žodžiai aiškiai parodo, kad Lietuvos monopolistinė buržuazija plėtė žemės ūkių produktų eksportą, didindama darbininkų ir valstiečių išnaudojimą. Įgyvendindama savo programą, Lietuvos nacionalinė buržuazija, trūkstant privataus kapitalo, panaudojo ir kooperaciją, apie kurios centrus buvo susispietusi nemaža stambiosios buržuazijos ir buržuazinių partijų šulų grupė.

Buržuazinės Lietuvos kooperacijos įaugimą į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą pavaizduosime toliau, nagrinėdami atskiras kooperacijos formas.

Kredito kooperacija. Anksčiau buvo nurodyta, kad kooperatyvų skaičiaus augimą pirmaisiais buržuazinės Lietuvos metais skatino kova tarp „krikščioniškos“ ir vadinamosios neutralios kooperacijos. Kai dėl kredito

¹⁹ „Talka“, 1933, Nr. 9, p. 22.

²⁰ „Vairas“, 1933, Nr. 10, p. 148.

kooperatyvų, tai jų steigimąsi dar veikė auganti kredito paklausa ryšium su žemės reforma ir kaimų skirstymu į vienkiemius. Todėl pirmaisiais buržuazinės Lietuvos egzistavimo metais kredito kooperatyvų skaičius žymiai išaugo, pasiekdamas 1927 metais aukščiausią lygį (1928. I. 1 registre buvo įregistruoti 426 kredito kooperatyvai). Kredito kooperatyvai buržuazinėje Lietuvoje skirstėsi į miesto kredito kooperatyvus, kurių daugumą sudarė vadinamieji žydų liaudies bankai, ir kaimo kredito kooperatyvus.

Žydų liaudies bankų kreditu daugiausia naudojosi smulkūs ir vidutiniai žydų tautybės pirkliai ir amatininkai. Šie kooperatyvai buvo sudarę žydų liaudies bankų sąjungą, kuri finansinių operacijų neatlikinėjo, o tik instruktavo. Finansinių žydų liaudies bankų centras buvo privatinis akcinis bankas, kuris vadinosi Centraliniu žydų banku kooperacijai remti ir kuriame žymų vaidmenį turėjo užsienio kapitalas. Miesto kredito kooperatyvų buržuazinėje Lietuvoje buvo apie 100. Pavyzdžiui, 1928 metais buvo 115 miesto kredito kooperatyvų su 31 584 nariais. Pagal turimą statistiką socialinė narių sudėtis tokia: 3119 buvo valstiečiai, 5409 — valdininkai ir tarnautojai, 1084 — pramonininkai, 5425 — amatininkai, 9964 — pirkliai, 6397 kitų užsiėmimų²¹.

Kaimo kredito kooperatyvai būrėsi apie du kooperatinius bankus. 1920 metais įsisteigė Lietuvos kooperacijos bankas, kurio vadovai laikėsi vadinamosios neutralios kooperacijos principo. Ūkininkų sąjunga 1923 metais suorganizavo Centralinį ūkininkų banką, kaip „krikščionių“ kooperatyvų finansinį centrą. Konkurencija tarp šių bankų vedė į tai, kad buvo sukuriami keli kredito kooperatyvai toje pačioje vietoje, kai kurie kooperatyvai tapo nariais abiejų bankų ir t. t. Abiejų bankų įtaką kooperaciniam judėjimui ir jų ekonominę galią rodo 1 lentelės duomenys.

1 lentelė

**Kooperacijos banko
ir Centralinio ūkininkų banko ekonominės galios palyginimas (lt)²²**

	Kooperacijos bankas		Centralinis ūkininkų bankas	
	1926.XII.31	1928.XII.31	1926.XII.31	1928.XII.31
Narių skaičius:	249	265	165	173
iš jų kredito kooperatyvų	155	172	147	163
Išduota paskolų	2 498 994	4 054 076	2 769 278	2 700 083
Savi kapitalai	493 960	550 499	418 187	441 809
Indėliai ir einamosios sąskaitos	2 001 070	3 502 425	989 330	1 475 985

Iš lentelės matyti, kad dar 1927 metais Centralinio ūkininkų banko įtaką ir jis 1930 metais bankrutavo su 1 025 504 litais nuostolio. Dėl to buvo kad šio banko veikloje užėmė nemažą vietą įvairios prekybinės operacijos bei Ūkininkų sąjungos kreditavimas. Atėjus į valdžią fašistams, Centralinis ūkininkų bankas, kaip ir visi „krikščioniškieji“ kooperatyvai, neteko valstybinės paramos. Pirmiausia buvo suvaržyti Lietuvos banko ir Žemės banko kreditai. Tai žymiai pasunkino banko finansinę padėtį. Ūkininkų sąjungos ir „Pieno sąjungos“ bankrotai galutinai pakirto Centralinį ūkininkų banką ir jis 1930 metais bankrutavo su 1 025 504 litais nuostolio. Dėl to buvo sužlugdyta nemažas skaičius kredito kooperatyvų.

Nuo 1930 metų vidurio egzistavo vienas Kooperacijos bankas, bet ir jo finansinė padėtis buvo labai netvirta. Didžiausias banko sunkumas buvo in-

²¹ Lietuvos kooperacija 1928 m., Kaunas, 1930, p. 173.

²² Lietuvos kooperacija 1927 m., Kaunas, 1929, p. 7 ir Lietuvos kooperacija 1928 m., 1930, p. 40.

vesticijos į nekilnojamą turtą ir sunkiai realizuojamas vertybes, kurios beveik dvigubai viršijo banko nuosavą kapitalą. 1929 metų sausio 1 dieną banko balanse savi kapitalai sudarė 560 000 litų, o minėtos investicijos 1 048 100 litų²³. Lietuvos kooperacijos banko padėtį sunkino dar ir tai, kad po Centralinio ūkininkų banko kracho, atnešusio dideliame valstiečių skaičiui nuostolius, kooperacijos populiarumas labai sumažėjo, kooperatyvai nenorėjo tapti banko nariais. Pavyzdžiui, 1932 metais iš daugiau kaip 250 kaimo kredito kooperatyvų Kooperacijos banko nariais buvo tik 165.

Stambioji buržuazija ir fašistinė vyriausybė pasinaudojo Lietuvos kooperacijos banko sunkumais ir 1933 metais įvykdė banko reorganizaciją, paversdama jį akciniu banku su 3 mln litų kapitalu. Reorganizuoto banko akcijų daugumą (2,5 mln litų sumai) paėmė finansų ministerija, likusios atiteko Kooperacijos banko nariams „Lietūkiui“, „Pienocentriui“, „Maisytiui“. 1934 metų pabaigoje 5000 Kooperacijos banko akcijų turėjo savo rankose finansų ministerija, 589 akcijas — 151 kredito kooperatyvas, 74—17 prekybinių kooperatyvų, 13 — kitokio pabūdžio kooperatyvai, 320—4 kooperatyvų sąjungos, 2 akcijas privatūs asmenys²⁴.

Kooperacijos banko pavertimas akciniu banku, kuriame dominavo valstybinis kapitalas, reiškė kredito kooperatyvų finansinio centro įjungimą į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą. Kooperacijos bankas tapo fašistinės vyriausybės vykdomos centralizuotos ūkinės politikos įrankiu, su kurio pagalba ji siekė pajungti buržuazinės Lietuvos kredito kooperaciją stambiosios buržuazijos interesams.

Kaimo kredito kooperatyvų ekonominis pajungimas vyko, didėjant jų įsiskolinimui valstybės kapitalo kontroliuojamiems bankams. Pirmaisiais fašistinės Lietuvos gyvavimo metais kaimo kredito kooperatyvus kredituodavo Lietuvos bankas, Žemės bankas ir Kooperacijos bankas. Kaip augo kredito kooperatyvų įsiskolinimas minėtiems bankams, parodo 2 lentelė.

2 lentelė

Kredito kooperatyvų įsiskolinimas valstybės kapitalo kontroliuojamiems bankams²⁵

Išdavusio paskolas banko pavadinimas	1929.I.I. 302 kredito koopera- tyvai	1931.I.I. 284 kredito koopera- tyvai	1933.I.I. 292 kredito koopera- tyvai
Lietuvos bankas	695 774 lt.	1 094 301 lt.	1 655 750 lt.
Žemės bankas	3 954 026 „	4 693 260 „	6 309 050 „
Kooperacijos bankas	2 711 127 „	2 461 507 „	3 290 786 „
Iš viso	7 360 927 „	8 249 068 „	11 255 586 „

1933 metais įvykdžius Kooperacijos banko reorganizaciją ir padidinus jo kapitalą iš valstybinių lėšų, šis bankas tapo pagrindiniu kaimo kredito kooperatyvų kreditavimo šaltiniu. Pavyzdžiui, 1939 metais iš 209 kaimo kredito kooperatyvų bendros 15 508,6 tūkst. litų įsiskolinimo kredito įstai-goms sumos Kooperacijos bankui teko 13 290,3 tūkst. litų²⁶.

Stiprindama kredito kooperatyvų priklausomumą nuo bankų ir valstybinės valdžios organų, Lietuvos fašistinė buržuazija panaudojo juos kaip įrankį savo ekonominei politikai kaime, kuria buvo siekiama didinti

²³ „Tautos ūkis“. 1930, Nr. 12, p. 343.

²⁴ „Lietuvos žinios“, 1935.III.6.

²⁵ Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 91.

²⁶ Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m., p. 332.

darbo valstiečių išnaudojimą. Reikia pažymėti, kad kredito kooperatyvų vaidmuo žemės ūkio kreditavime buvo nemažas. Tai patvirtina žemės ūkio skolų kredito kooperatyvams ir Žemės bankui santykis: 1926 metais iš bendros 20 977 tūkst. litų žemės ūkio skolos 8 559 tūkst. litų (40,8%) teko kredito kooperatyvams ir 12 408 tūkst. litų (59,2%) Žemės bankui; 1931 metais iš bendros 124 832 tūkst. litų skolos kredito kooperatyvams teko 31 704 tūkst. litų (29,6%), o Žemės bankui 93 138 tūkst. litų²⁷. 1940 metų sausio 1 dienai žemės ūkio įsiskolinimas kredito įstaigoms siekė 152 247 tūkst. litų. Iš šios sumos Žemės bankui teko 102 992 tūkst. litų (67,5%), o kredito kooperatyvams — 40 991 tūkst. litų (26,8%)²⁸.

Kaimo kreditų kooperatyvų narių tarpe smulkūs ir vidutiniai valstiečiai sudarė nemažą skaičių. Kaip augo smulkiųjų ir vidutinių valstiečių skaičius kredito kooperatyvuose, matyti iš 3 lentelės.

3 lentelė

Kredito kooperatyvų narių-valstiečių socialinė sudėtis²⁹

Metai	Bendras kaimo kredito kooperatyvų narių skaičius	Iš jų kaimo gyventojai	Turėjo žemės				
			iki 10 ha	11—15 ha	16—30 ha	31—50 ha	daugiau kaip 50 ha
1927	41 880	36 884	12 333	8 453	9 972	4 004	2 122
1929	62 489	56 516	22 021	11 334	14 978	4 741	2 442
1931	73 605	67 605	27 996	13 726	18 455	5 103	2 325
1933	83 187	75 800	31 509	15 529	20 503	5 694	2 565
1935	81 759	74 634	32 164	15 191	19 399	5 561	2 319
1937	84 811	76 802	33 215	15 837	19 929	5 575	2 246

Pateikti duomenys rodo, kad, augant kredito kooperatyvų narių skaičiui, ypač sparčiai didėjo smulkiųjų valstiečių skaičius. Mokesčių ir „kainų žirklių“ nuskurdinti smulkieji ir vidutiniai valstiečiai įstodavo nariais į kredito kooperatyvus, tikėdamiesi pasiskolinti pinigų. Gi kredito kooperatyvų valdybose sėdėję buožės, dvarininkai bei fašistiniai valdininkai lobo iš „bankelių“ teikiamų pajamų, kurias pasisavindavo, naudodamiesi įvairiomis privilegijomis ir lengvatomis (imdami atlyginimą už dalyvavimą valdybos darbe ir pan.). Ne veltui liaudis kredito kooperatyvus dažnai vadino tiesiog jų valdybose sėdėjusių stambių buožių ir dvarininkų vardais: Raseiniuose — Elzbergo bankelis, Kupiškėje — Bukėno bankelis ir kt.³⁰ Stambių buožių ir dvarininkų šeimininkavimą kredito kooperatyvuose buvo priversta pripažinti ir buržuazinė spauda. „Talka“ 1937 metais rašė: „ne geriau esti ir kai kuriuose kredito kooperatyvuose: lėšos išskirstomos, taip sakant, savųjų tarpe. Išduotos trumpam laikui paskolos faktinai virsta ilgalaikėmis, su amžiniais perrašinėjimais. Prasideda merdėjimas. Bendrovė visuomenės akyse nustoja pasitikėjimo, nes virsta nedidelės klišos reikalu.“³¹

Vienas iš svarbiausių kredito kooperatyvų įtakingų narių — buožių ir dvarininkų — pasipelnymo šaltinių buvo gautų kredito kooperatyvuose paskolų perskolinimas smulkiesiems ir vidutiniams valstiečiams už žymiai didesnį palūkanų procentą. Buržuazinės Lietuvos darbo valstiečių įsisko-

²⁷ „Tautos ūkis“, 1931, Nr. 9, p. 238.

²⁸ Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m., p. 142.

²⁹ Lietuvos kooperacija 1928 m., Kaunas, 1930, p. 123, Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 109, Lietuvos kooperacija 1932—1938 m., Kaunas, 1939, p. 129.

³⁰ M. Gregorauskas, Buržuazinės Lietuvos kooperacija — darbo žmonių išnaudojimo įrankis, Vilnius, 1948, p. 11

³¹ „Talka“, 1937, Nr. 12, p. 552.

linimas privatiems asmenims, daugiausia buožems, buvo didelis. Oficialiais buržuazinės statistikos duomenimis žemės ūkio įsiskolinimas privatiems asmenims 1933 metais siekė 127 888 tūkst. litų³². Didžioji dalis šios sumos, kuri, be abejo, nėra tiksli, teko smulkiesiems ir vidutiniams valstiečiams, nes Žemės banko kreditas jiems buvo sunkiau prieinamas: Žemės bankas neturėjo savo skyrių provincijoje; išduodamas paskolas, jis reikalavo teoriniu požiūriu sutvarkytų žemės nuosavybės dokumentų, kurių nemažas valstiečių skaičius neturėjo. Atvykusiam paskolos į banką Kaune mažaraščiui valstiečiui tekdavo naudotis privačių advokatų paslaugomis ir t. t. Visa tai apsunkindavo valstiečiams gauti kreditą banke ir todėl bėdos prispirtas valstietis prašydavo iš buožių ir lupikautojų paskolų. Kredito kaina bankuose ir kredito kooperatyvuose bei pas privačius lupikautojus buvo skirtinga. Pavyzdžiui, 1931 metais palūkanų procentas buvo toks: Žemės bankui už gautą kreditą reikėjo mokėti 7,5—8% metinių palūkanų, kredito kooperatyvams — apie 12%, gi privatūs asmenys ėmė po 18—24%³³. Stambūs buožės ir dvarininkai, kurie galėjo lengviau prieiti prie kredito kooperatyvų lėšų, ėmė ten kreditus ir dažnai perskolindavo juos darbo valstiečiams, lupdami iš jų didžiules palūkanas. Konstatuodamas plačiai paplitusį buržuazinės Lietuvos kaime lupikavimą, „Lietuvos ūkininko“ korespondentas 1930 metais rašė: „Kiekvienoje vietoje rasi vieną kitą žmogų, kuris... „šelpia“ savo kaimynus. Pavyzdžiui, man reikėjo dviejų šimtų litų. Iš karto skolinama trims mėnesiams. Atskaičius %, iš „banko“ gausiu tik 170—176 litus. Suejus trims mėnesiams, jeigu yra reikalas, toliau pratęs, vėl užmokėk % 24—30 litų, nes kitaip vekselij protestuos.“³⁴

Taigi, kredito kooperacija buržuazinėje Lietuvoje tapo buržuazijos įrankiu, su kurio pagalba ji didino valstiečių išnaudojimą ir stiprino savo ekonomines pozicijas. Iš antros pusės, kredito kooperacija per valstybės kapitalo kontroliuojamą Kooperacijos banką ir fašistinės valdžios kontrolės ir priežiūros organus buvo įjungta į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą ir tarnavo stambiosios nacionalinės buržuazijos įtakai ir viešpatavimui palaikyti.

Prekybiniai kooperatyvai. Buržuazinėje Lietuvoje prekyba vertėsi įvairiai pasivadinę kooperatyvai: vartotojų bendrovės, žemės ūkio draugijos, žemės ūkio kooperatyvai. Kadangi jų veikla iš esmės nesiskyrė, tai visus juos vadiname prekybiniais kooperatyvais.

Buržuazinės statistikos duomenimis, 1927 metų pabaigoje Lietuvoje būta 440 vartotojų bendrovių ir 204 žemės ūkio draugijos, bet apyskaitas už 1927 metus kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijai atsiuntė tik 208 vartotojų bendrovės ir 63 žemės ūkio draugijos³⁵. Didžioji vartotojų bendrovių dalis priklausė Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungai. Tiesioginiais „Lietūkio“ nariais 1927 metais buvo 57 kooperacinės organizacijos. Likusieji prekybinio pobūdžio kooperatyvai būrėsi į „krikščioniškąją“ Ūkininkų sąjungą arba nepriklausė jokiam centrui.

Buržuazinių partijų kovos įkarštyje kooperatyvai Lietuvoje buvo kuriami, nepaisant jų veiklos sąlygų. Net mažuose miesteliuose buržuazinės partijos kūrė „savus“ kooperatyvus. Savaime suprantama, kooperatyvų tarpusavio konkurencinė kova bei konkurencija su privačiais pirkliais nulino ir sužlugdė nemažą skaičių prekybinių kooperatyvų. Šį procesą dar pagreitino fašistinės vyriausybės politika, kuri siekė pajungti kooperaciją stambiosios buržuazijos interesams. Organizacija, apie kurią tautininkai pradėjo vienyti prekybinius kooperatyvus, buvo „Lietūkis“.

³² Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m., p. 142.

³³ „Tautos ūkis“, 1931, Nr. 9, p. 238, Nr. 10, p. 295.

³⁴ „Lietuvos ūkininkas“, 1930.VII.28.

³⁵ Lietuvos statistikos metraštis, 1927—1928 m., p. 336, 340—341.

Fašistinei vyriausybei pradėjus centralizuoti kooperatyvus, pirmiausia sužlugo didelis skaičius „krikščionių“ prekybinių kooperatyvų. Krikščionių demokratų vyriausybės išugdyta Lietuvos Ūkininkų kooperatyvų sąjunga didžiąją dalį savo spekuliacinių operacijų atlikinėjo su valstybinių pašalpų ir kreditų pagalba. Nutraukus šiai organizacijai finansinę paramą, 1928 metais „krikščioniški“ prekybiniai kooperatyvai subyrėjo, palikę dideliame valstiečių skaičiui „draugiškus“ vekselius, antstolių vizitus ir pan. 1927—1930 metais bankrotavo nemažas skaičius ir vadinamųjų „neutralių“ prekybinių kooperatyvų.

Paskutinis prekybinių kooperatyvų centralizacijos etapas — Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungos, kurią išvargino konkurencija su Ūkininkų sąjunga, likvidavimas. Be to, LKBS dėl blogo vadovavimo atsidūrė blogoje finansinėje padėtyje. Jeigu 1925 metų sausio 1 d. LKBS turėjo 868,5 tūkst. litų nuosavo kapitalo ir 1924 metus baigė su 44,4 tūkst. litų pelno, tai 1929 metų sausio 1 dienai dėl nuostolių padengimo kapitalas buvo sumažėjęs iki 322,9 tūkst. litų³⁶. 1930 metais galutinai išaiškėjo, kad LKBS negali savarankiškai gyvuoti ir todėl nuo 1931 metų sausio 1 dienos ji likvidavosi. LKBS likučius, o taip pat dalį jos narių parėmė „Lietūkis“. Dėka to „Lietūkio“ narių skaičius 1931 metais padidėjo nuo 41 iki 120, o jų kapitalas padidėjo nuo 49 600 litų iki 188 000 litų. Vadinasi, 1931 metų sausio 1 dienai Lietuvoje buvo 253 prekybiniai kooperatyvai. „Lietūkio“ narių buvo 120. Kiti veikė savarankiškai³⁷.

Tuo pačiu laiku vyko vidinė „Lietūkio“ evoliucija, kuri vėliau, 1930 metais, buvo apiforminta, priimant naujus įstatus. 1923 metais pagal įstatų „Lietūkis“ buvo padarytas kooperatyvų centru, kuriame jungėsi įvairiausi kooperatyvai, pradant kreditu kooperatyvais ir baigiant žemės ūkio kultūros kėlimo rateliais bei draugijomis. 1926 metais įsteigti Žemės ūkio rūmai perėmė iš „Lietūkio“ propagandinį, agronominį darbą, žemės ūkio gamybos instruktavimą ir t. t. Nuo 1927 metų atsiskyrė pienininkystės skyrius ir persiformavo į „Pienocentrą“. Uždraudus kredito kooperatyvams kredituoti prekybines organizacijas, jie irgi atkrito nuo „Lietūkio“. Tokiu būdu „Lietūkis“ palaiptai tapo grynai prekybinių kooperatyvų centru.

„Lietūkio“ nariai — provincijos kooperatyvai — taip pat buvo pertvarkyti į grynai prekybinius kooperatyvus, „Lietūkis“ finansiškai rėmė tik tuos, kurie buvo svarbesniuose prekybos punktuose. Kai kuriose vietose konkurencinės kovos išvargintus kooperatyvus „Lietūkis“ pavertė savo skyriais.

Lietuvos statistikos metraščio duomenimis, 1931—1939 metais prekybinių kooperatyvų skaičius sumažėjo nuo 253 iki 185, o jų narių skaičius nuo 37 846 iki 25 189. „Lietūkio“ narių skaičius tuo laikotarpiu padidėjo nuo 120 iki 145³⁸. Tai rodo, kad ekonominė konjunktūra krizės ir pokriziniais metais bei fašistinės vyriausybės politika vertė prekybinius kooperatyvus dėtis prie „Lietūkio“ arba likviduotis. Pateikti duomenys taip pat aiškiai rodo, kaip sparčiai mažėjo prekybinių kooperatyvų narių skaičius.

Buržuazinės statistikos duomenimis, pagal socialinę sudėtį prekybinių kooperatyvų narius 1937 metais sudarė: 62% „ūkininkų“, 24,7% — valdininkų ir tarnautojų, 2,6% — amatininkų, 10,2% — kitų užsiėmimų asmenų³⁹. Prekybinių kooperatyvų narių skaičius mažėjo vargingųjų valstiečių

³⁶ Lietuvos kooperacija 1927 m., Kaunas, 1929, p. 29 ir Lietuvos statistikos metraštis, 1929—1930 m., p. 465.

³⁷ Lietuvos statistikos metraštis, 1931 m., p. 201.

³⁸ Ten pat, p. 202—205; Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m., p. 238.

³⁹ Lietuvos kooperacija, 1932—1938 m., Kaunas, 1939, p. 199.

sąskaita, o tuo tarpu buožių ir dvarininkų pozicijos stiprėjo. Kaip mažėjo vargingųjų ir vidutinių valstiečių skaičius prekybinių kooperatyvų narių tarpe, matyti iš 4 lentelės.

4 lentelė

Valstiečių — prekybinių kooperatyvų narių — socialinė sudėtis procentais ⁴⁰

Metai	Valdė iki 10 ha	Valdė 11—15 ha	Valdė 16—30 ha	Valdė 31—50 ha	Valdė daugiau kaip 50 ha
1930	38,9	23,9	22,5	10,4	4,3
1932	29,4	24,2	26,7	12,7	7,0
1934	28,0	21,1	28,6	12,9	9,4
1936	25,5	20,1	30,5	14,4	9,5
1938	24,4	20,8	31,0	14,3	9,5

Vadinasi, prekybiniai kooperatyvai buržuazinėje Lietuvoje, atstumdami ir nuskurdindami varginguosius gyventojus, vystėsi kaip tipiškos kapitalistinės įmonės, koncentruodamos apie save buržuazinius kaimo ir miesto elementus.

Prekybinių kooperatyvų centras „Lietūkis“ išsivystė į galingą monopoliją, kuri paėmė į savo rankas atitinkamas ekonomikos šakas. „Lietūkis“ išaugo valstybės teiktų privilegijų ir subsidijų dėka. Siekdama susilpninti krikščionių demokratų kontroliuojamų ekonominių organizacijų pozicijas, „Lietūkj“ gausiai valstybės išdo lėšomis rėmė III seimo vyriausybė, o vėliau fašistai — tiesioginiai jo kūrėjai ir vadovai, — kaip J. Tūbelis ir kt. Statistikos duomenimis, „Lietūkis“ gavo iš valdžios 1926 metais 1306,4 tūkst. litų, 1927 metais — 477,5 tūkst. litų, 1928 metais — 23,5 tūkst. litų pašalpų⁴¹. Nuo 1930 metų prasidėjo valstybiniai primokėjimai „javų kainoms palaikyti“, kurių dėka „Lietūkis“ taip pat plėtė savo ekonominę galią. 1930 metais „javų kainoms palaikyti“ „Lietūkiui“ iš valstybės išdo buvo išmokėta 3 mln. litų, 1931 metais — 4,59 mln. litų ir t. t.⁴²

Valstybinių subsidijų dėka „Lietūkio“ kapitalas 1926—1939 metais išaugo nuo 370,9 tūkst. litų iki 10 703,3 tūkst. litų, t. y. 28 kartus. Šis faktas dar labiau išryškėja, turint omenyje tai, kad „Lietūkio“ narių pajų kapitalas 1939 metais tesudarė tik 915,1 tūkst. litų⁴³.

Be centrinių įstaigų Kaune, „Lietūkis“ 1937 metais dar turėjo 16 savo skyrių įvairiose Lietuvos vietose, 3 elevatorius (Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje), didžiulį eksporto-importo sandėlį Klaipėdoje, malūną Suvalkų Kalvarijoje, 18 javų sandėlių, linų sandėlį (Šiauliuose), 2 naftos rezervuarus Klaipėdoje ir 30 kitose vietose, 21 požeminį skysto kuro tanką, 39 vagonus-cisternas ir t. t.⁴⁴ „Lietūkio“ nuosavybėje esančio turto vertė pagal 1939 metų sausio 1 dienos balansą siekė 8971,1 tūkst. litų⁴⁵.

Valstybinių subsidijų ir privilegijuotų kreditų dėka intensyviai plėsdama savo veiklos sritį, apie „Lietūkj“ susispietusi buržuazijos grupė pilnai monopolizavo kai kurias žemės ūkio produktų eksporto sritis. Buržuazinės statistikos duomenimis, 1937 metais „Lietūkis“ savo rankose turėjo

⁴⁰ Lietuvos kooperacija 1932—1938 m., Kaunas, 1939, p. 199; M. Gregorauskas, Buržuazinės Lietuvos kooperacija — darbo žmonių išnaudojimo įrankis, Vilnius, 1948, p. 11.

⁴¹ Lietuvos kooperacija 1927 m., Kaunas, 1929, p. 39; Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 80.

⁴² „Tautos ūkis“, 1935, Nr. 11, p. 297.

⁴³ Lietuvos statistikos metraštis, 1927—1928 m., p. 339, 1939 m., p. 285.

⁴⁴ „Ekonomika“, 1938, Nr. 2, p. 163.

⁴⁵ Lietuvos statistikos metraštis, 1939 m., p. 285.

85% javų eksporto, 69% didmeninės cukraus prekybos ir kt.⁴⁶ 1933 metais „Lietūkio“ vadovai įteikė fašistinei Lietuvos vyriausybei memorandumą, kuriame prašė paramos, monopolizuojant linų pluošto ir sėmenų eksportą⁴⁷. Naudodamasis vyriausybės parama, „Lietūkis“ nuo 1933 metų dėjo pastangas paimti į savo rankas linų pluošto eksportą, palaipsniui išstumdamas privačius pirklius. „Lietūkio“ dalies augimą linų pluošto eksporte rodo 5 lentelėje pateikti duomenys.

„Lietūkio“ dalies augimas linų pluošto eksporte⁴⁸

5 lentelė

Metai	1935 m.	1937 m.	1939 m.	1940.V.1.
„Lietūkis“	13,9	19,8	41,5	53,0
Privatūs pirkliai	86,1	80,2	58,5	47,0

Didelis vaidmuo priklausė „Lietūkiui“ buržuazinės Lietuvos importe. 1937 metais jo rankose buvo 100% trąšų, 92,5% druskos, 80% žemės ūkio mašinų, 40% naftos produktų, 10% silkų, 5% geležies importo⁴⁹. Jam vienam vyriausybė buvo atidavusi kariuomenės ir kitų valstybinių įstaigų aprūpinimą grūdais, miltais ir t. t.

Fašistinė Lietuvos vyriausybė tik per „Lietūkj“ vykdė javų eksporto premijavimą ir primokėjimus „kainoms palaikyti“. Javų kainoms palaikyti iš valstybės izdo iš viso buvo išmokėta 43,2 mln. litų⁵⁰. Tačiau vargingieji ir vidutinieji valstiečiai beveik nepasinaudojo šiais primokėjimais. Jie maža javų turėtojų parduoti, o iš antros pusės, „Lietūkio“ vadovai, siekdami krizės metais apriboti superkamų javų kiekį, kėlė labai didelius reikalavimus. Apie „Lietūkio“ vykdomą javų supirkimą „Lietuvos žinios“ 1935 metais rašė, kad „superkant javus, įvesta griežta tvarka, kuri, deja, labai apsunkina ūkininkus, ypač tuos, kurie yra smulkesni ir savo ūkyje neturi įrankių valyti javus“. O kadangi „pinigų reikia skubiai, todėl tie ūkininkai kooperatyvo išbrokytus javus veža į rinką ir verslovininkams 50% pigiau parduoda“. Pastarieji išvalo javus ir parduoda „Lietūkiui“. „Tuo būdu susidaro graži spekuliacija“⁵¹. Vadinasi, faktai rodo, kad primokėjimais javų kainoms išlaikyti, lygiai kaip primokėjimais, siekiant išlaikyti sviesto ir bekono kainas, buvo stengiamasi remti buožes ir dvarininkus bei stambiosios buržuazijos grupę, susisipietusią apie kooperatyvų centrus. Demaskuojant monopolistinę buržuazijos ir fašistinės vyriausybės politiką, kuria buvo siekiama didinti darbo žmonių išnaudojimą, Lietuvos Komunistų partijos CK atsišaukime į valstiečius 1934 metais buvo rašoma: „Žemės ūkio produktų kainos vis krinta. O kas turi naudos iš to kainų kritimo? Tik ne darbininkai ir platesnės vartotojų masės, nes jos negauna pirkti produktų pigiomis kainomis. Iš to kainų kritimo turi naudos tik stambūs malūnininkai, jų sindikatai, „Pienocentras“, „Maistas“, „Lietūkis“ ir visi kiti spekuliantai — tarpininkai. Šie stambūs plėšikai apvagia valstiečius, supirkdami iš jų produktus pusdykiai. Šie ponai irgi apiplėšia darbininkus ir plačiąsias vartotojų mases miestuose, nulupdami iš jų už tuos pačius produktus daug brangiau. Už tą dvigubą liaudies apiplėšimą tie spekuliantai dar gau-

⁴⁶ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 107.

⁴⁷ „Tautos ūkis“, 1933, Nr. 1, p. 29—30.

⁴⁸ „Vairas“, 1940, Nr. 6, p. 450.

⁴⁹ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 107.

⁵⁰ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

⁵¹ „Lietuvos žinios“, 1935.X.28.

na pašalpų ir premijų iš valstybės išdo, kuris tas lėšas išspaudžia iš darbininkų ir valstiečių.“⁵²

Plėsdamas prekybinę veiklą ir atlikdamas fašistinės vyriausybės ekonominės politikos užduotis, „Lietūkis“ gavo didžiulius monopolinius pelnus. Vien 1935—1939 metais, oficialiai paskelbtais duomenimis, „Lietūkis“ gavo 3903,5 tūkst. litų pelno. Iš šios sumos 1929 metais pelnui tenka 1147,7 tūkst. litų⁵³.

Pateiktieji faktai rodo, kad buržuazinės Lietuvos prekybinių kooperatyvų centras „Lietūkis“ tapo viena iš stambiausių šalies monopolijų, kuri išaugo ir sukletėjo valstybės išdo lėšų ir liaudies masių išnaudojimo dėka. Fašistinės diktatūros metais „Lietūkis“ buvo plačiai panaudojamas tos diktatūros ekonominei politikai vykdyti, jaugo į besivystantį buržuazinėje Lietuvoje valstybinį-monopolistinį kapitalizmą ir tapo monopolistinio kapitalo atrama bei lietuviškos stambiosios buržuazijos augimo baze.

Pieno perdirbimo bendrovės. Dar ryškesnius valstybinio-monopolistinio kapitalizmo bruožus įgavo buržuazinės Lietuvos pieno ūkio kooperacija.

Buržuazinėje Lietuvoje kooperatines pienines pradėta steigti tik 1923 metų pabaigoje. Kadangi pieninių steigimu labiausiai buvo suinteresuoti buožės ir dvarininkai, tai pirmiausia jas steigti pradėjo „Lietūkis“ ir jo autonominis narys Šiaulių „Gamintojas“. 1923 metais „Lietūkis“ įsteigė pienininkystės skyrių. Kadangi sviesto eksporto išplėtimas tuo metu turėjo perspektyvas, tai kooperatinių pieninių steigimą rėmė buržuazinės Lietuvos vyriausybė. Naujai besisteigiančioms kooperatinėms pieninėms valdžia teikė pašalpas ir kreditus. Garinėms pieninėms įrengti buvo skiriama 25% mašinų vertės pašalpa, bet ne daugiau kaip 9000 litų, rankinėms — taip pat 25%, bet ne daugiau kaip 1500 litų. Be to, valdžia apmokėjo pieninių įrengimų pristatymo iš Švedijos į Klaipėdos uostą 50% išlaidų ir palūkanas firmoms už suteiktą kreditą. Pieninių patalpų statybai pradžioje buvo duodama žemės ūkio ministerijos paskola, o nuo 1925 metų pašalpa: garinėms pieninėms 5000 litų, rankinėms — 1000 litų⁵⁴.

Prasidėjus buržuazijos grupių kovai dėl įsigalėjimo kooperacijoje, nuo 1924 metų pieno perdirbimo bendrovės pradėjo steigti ir Ūkininkų sąjunga, vadovaudamosi „krikščioniškos“ kooperacijos šūkiu. Išsivysčius konkurencinei kovai, pieninės buvo steigiamos, neatsižvelgiant į vietos patogumą, pieno statytojų skaičių ir pan. Daugelyje vietovių buvo įsteigtos dvi pieninės: „krikščioniška“ ir „Lietūkio“. Vykstant konkurencinei kovai tarp „Lietūkio“ ir Ūkininkų sąjungos, pieno perdirbimo bendrovės buvo kuriamos tokiu spartumu (6 lentelė).

6 lentelė

Kooperatinių pieninių steigimas 1923—1926 metais⁵⁵

Metai	Įsteigta bendrovių		Iš viso
	„Lietūkio“	Ūkininkų sąjungos	
1923	6	—	6
1924	39	22	61
1925	77	80	157
1926	89	74	163
Iš viso	211	176	387

⁵² LKP CK atsišaukimas „Draugai darbo valstiečiai ir valstietės“, 1934 m. sausio mėn.

⁵³ Lietuvos statistikos metraščių, 1939 m., p. 285.

⁵⁴ „Pienocentras“ 1927—1936 m., Kaunas, 1937, p. 19.

⁵⁵ Ten pat, p. 21.

Tačiau didelė dalis konkurencinės kovos įkarštyje įsteigtų kooperatinių pieninių tuoj pat sužlugo arba net nepradėjo veikti. Tai matyti iš 7 lentelės.

Kooperatinių pieninių skaičius 1923—1927 metais ⁵⁶

7 lentelė

Metai	Veikė pieno perdirbimo bendrovių		Iš viso
	„Lietūkio“	Ūkininkų sąjungos	
1923	2	—	2
1924	18	6	24
1925	54	43	97
1926	111	100	211
1927	168	102	270

Kaip ir kitose kooperacijos srityse, taip ir pieno perdirbimo bendrovių steigime, II seimo krikščionių demokratų vyriausybė visokiais būdais rėmė „krikščioniškų“ kooperatyvinių pieninių steigimą. Pavyzdžiui, 1924 metais Ūkininkų sąjungos vadovai išsirūpino Svedijoje „krikščioniškoms“ pieninėms steigti 718 832 švedų kronų kreditą, kurį garantavo Lietuvos vyriausybė ⁵⁷. Tačiau krikščionys demokratai nepasitenkino vien gausiomis pašalpomis ir kreditais. Jie dažnai ėmėsi ir tiesioginių sankcijų prieš „Lietūkio“ kontroliuojamas pienines. Pavyzdžiui, 1924 metų pabaigoje žemės ūkio ministras M. Krupavičius įteikė „Lietūkiui“ ultimatumą, kad likviduotų Radviliškio garinę pieninę ir ją perduotų Ūkininkų sąjungai, kuri ten turėjo rankinę pieninę. Priešingu atveju ministras grasino nutraukti kreditus visoms „Lietūkio“ pieno perdirbimo bendrovėms ⁵⁸.

Ypač aštri konkurencija išsivystė sviesto eksporte, kur Ūkininkų sąjunga, naudodamasi vyriausybės parama ir kreditais, pradėjo spausti „Lietūki“. Kaip vyko šis procesas, matyti iš 8 lentelės

8 lentelė

„Lietūkio“ ir Ūkininkų sąjungos pieno perdirbimo bendrovių veikla 1923—1927 metais ⁵⁹

Metai	„Lietūkio“ pieno perdirbimo bendrovės			Ūkininkų sąjungos pieno perdirbimo bendrovės		
	priimta pieno (kg)	pagaminta sviesto (kg)	eksportuota sviesto (kg)	priimta pieno (kg)	pagaminta sviesto (kg)	eksportuota sviesto (kg)
1923	83 000	2 080	520	—	—	—
1924	1 419 998	41 580	25 000	310 764	11 559	7 305
1925	6 54 336	220 497	142 000	2 900 105	95 048	72 278
1926	14 493 594	559 555	385 229	11 400 674	474 200	406 752

Iš lentelės matyti, kad „Lietūkiui“ priklausančios pieninės išlaikė pirmenybę pieno perdirbimo ir sviesto gamyboje, bet eksporto srityje jų pozicijos silpnėjo. „Lietūkis“ 1925 metais sugebėjo eksportuoti 64%, 1926 metais — 65,3% savo sviesto produkcijos, tuo tarpu Ūkininkų sąjunga eksportavo atitinkamai 71,6% ir 85,9% sviesto produkcijos.

Siekdama dar labiau sustiprinti savo pozicijas, Ūkininkų sąjunga suorganizavo Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjungą („Pienosąjun-

⁵⁶ „Talka“, 1934, Nr. 8—9, p. 242.

⁵⁷ „Lietuvos žinios“, 1926.VII.20.

⁵⁸ „Lietuvos žinios“, 1925.I.17.

⁵⁹ „Pienocentras“ 1927—1936 m., Kaunas, 1937, p. 22.

ga“), kuri 1926 metais formaliai atsiskyrė nuo Ūkininkų sąjungos ir tapo savarankišku „krikščionišku“ pieninių centru, nors iš esmės liko Ūkininkų sąjungos įtakoje.

Trečiojo seimo vyriausybė mėgino suvienyti pieno perdirbimo bendroves į vieną sąjungą. 1926 metų pabaigoje iš „Lietūkio“ buvo išskirtas pienininkystės skyrius ir perorganizuotas į sąjungą, kuri pasivadino Centrine Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjunga („Pienocentru“). Dėl krikščionių demokratų pasipriešinimo nepavykus pieno perdirbimo bendroves suvienyti, nuo 1927 metų pradžios pradėjo funkcionuoti dvi savarankiškos sąjungos: „Pienocentras“ ir „Pienosąjunga“. Šios dvi organizacijos tęsė ankstesnę konkurenciją, tik sąlygos dabar iš esmės pasikeitė.

Antrojo seimo laikais krikščionių demokratų vyriausybė kreditais ir pašalpomis rėmė Ūkininkų sąjungą ir jai priklausančias pienines, o III seimo vyriausybė, ir po fašistinio perversmo tautininkai visomis išgalėmis rėmė „Pienocentrą“. Lemiamą smūgį fašistinė vyriausybė sudavė, nutraukdama „Pienosąjungai“ ir jos kontroliuojamoms pieninėms finansinę paramą. „Pienosąjungos“ kooperatinės pieninės, atsidūrusios blogoje finansinėje padėtyje, likvidavosi arba perėjo „Pienocentro“ žinion. 1927 metų pradžioje „Pienosąjunga“ turėjo 47 garines ir 60 rankinių pieninių, o 1928 metų pradžioje jau tik 13 garinių ir 6 rankines pienines⁶⁰. „Pienocentro“ narių skaičius žymiai išaugo. 1927 metų pradžioje jo nariais buvo 168, o 1928 metų pradžioje 237 pieno perdirbimo bendrovės.

Kaip pasikeitė jėgų santykis, dar ryškiau matyti iš sviesto eksporto. Anksčiau buvo nurodyta, kad 1927 metais „Pienocentras“ eksportavo 385,5 tonas, o „Pienosąjunga“— 406,8 tonos sviesto. Naudodamasis vyriausybės aktyvia parama, „Pienocentras“ žymiai padidino eksportą ir 1928 metais išvežė 1374,1 tonos sviesto, tuo tarpu „Pienosąjunga“ tik 82,5 tonos⁶¹. Taigi, „Pienosąjungos“ dienos buvo suskaičiuotos. 1928 metų pabaigoje ji galutinai sužlugo, kartu sužlugdydama nemažą skaičių pieno perdirbimo bendrovių. Vadinasi, „Pienocentras“ nuo 1928 metų pabaigos tapo monopolistine pieno perdirbimo bendrovių sąjunga, sukauptusia į savo rankas buržuazinės Lietuvos pieno produktų eksportą.

Į pieno perdirbimo bendroves buržuazinėje Lietuvoje jungėsi daugiausia kapitalistiniai kaimo elementai. Nors ekonominiai sunkumai, užgulę smulkiuosius ir vidutinius valstiečius, vertė paskutinį pieno lašą nutraukti nuo savo burnos ir parduoti, bet kooperatinių pieninių veikloje jokio vaidmens jie neturėjo. Apie kooperatines pienines buvo susibūrę nedideli stambių buožių ir dvarininkų rateliai, kurie tvarkė visus bendrovių reikalus, turtėjo iš gaunamo pelno ir naudojosi valdžios teikiamomis kooperatinėms pieninėms lengvatomis. Lietuvos statistikos metraščio duomenimis, 1939 metais kooperatinių pieninių nariai sudarė tik 20% pieno statytojų skaičiaus. 1938 metais ūkiai, didesni kaip 20 ha, sudarė 32,2% visų pieno statytojų, bet jiems 1938 metų žiemą priklausė 64,8%, o vasarą 55,1% karvių, nuo kurių buvo statomas pienas į kooperatines pienines⁶². Vadinasi, buožiniai ūkiai buvo pagrindiniai pieno statytojai. Kiek daugiau vidutinių valstiečių pradėjo statyti pieną į pienines tik paskutiniaisiais buržuazinės santvarkos metais. Šią išvadą galima padaryti todėl, kad 1933—1936 metais pieno statytojų skaičius padidėjo 25 717, o karvių, nuo kurių buvo statomas pienas, skaičius padidėjo 73 513. Vadinasi, kiekvienam naujam statytojui vidutiniškai teko beveik po tris karves. Kitoks vaizdas susidaro 1936—

⁶⁰ „Talka“, 1934, Nr. 8—9, p. 242.

⁶¹ „Pienocentras“ 1927—1936 m., Kaunas, 1937, p. 22.

⁶² „Pieno ir gyvulių ūkis“, 1939, Nr. 9, p. 390 ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, 2 (5), Vilnius, 1958, p. 29.

1938 metais. Šiuo laikotarpiu buvo 46 764 statytojų. Vadinasi, vienas naujas statytojas vidutiniškai turėjo 1—2 karves⁶³.

Sis reiškinys paaiškinamas tuo, kad, krintant žemės ūkio produktų kainoms ekonominės krizės metais ir mažėjant valstiečių pajamoms, jie turėjo vis mažinti vartojimą ir didesnę produkcijos dalį parduoti. Plačiųjų kaimo gyventojų masių nuskurdimą buvo priversta pripažinti ir buržuazinė spauda. „Kad sodžiaus gyventojai nepakankamai maitinasi,— rašė 1939 metais „Tautos ūkis“,— rodo be kita ko ir tas didelis pradžios mokyklų mokinių džiovintinių procentas. Visi tie pamėlynavusiais paakiais, įdubusiomis krūtinėmis ir su rachito žymėmis jaunuoliai liudija apie silpną ir vienašališką maistą, rodo, kad jų augantiems kūneliams stinga ir baltymų, ir vitaminų, ir mineralinių medžiagų.“⁶⁴ Vadinasi, faktai rodo, kad smulkieji ir vidutiniai valstiečiai pradėjo daugau statyti pieno į kooperatines pienines ne gamybos padidinimo dėka, o skurdo verčiami.

Katastrofiškas žemės ūkio produktų kainų kritimas ekonominės krizės metais⁶⁵, dar labiau padidinęs valstiečių nuskurdimą ir sukėlęs jų revoliucinio judėjimo pakilimą, privertė buržuazinę Lietuvos vyriausybę imtis „tvirtų kainų eksportuojamoms prekėms“ politikos, įvedant izdo primokėjimus eksporto nuostoliams padengti. Žemės ūkio gaminių supirkimą tvirtomis kainomis vykdė pagrindinės maisto produktų eksporto monopolijos „Maistas“, „Lietūkis“ ir „Pienocentras“.

Duomenys rodo, kad fašistinė Lietuvos vyriausybė išmokėjo dideles sumas pašalpoms, eksporto premijoms, žemės ūkio produktų kainų palaikymui krizės metais ir kt. Pieno ūkio kooperacijai remti buržuazinė Lietuvos vyriausybė išleido apie 95 mln. litų. Iš šios sumos daugiau kaip 10 mln. litų teko pašalpoms pieninėms ir grietinės nugriebimo punktams statyti, specialistų darbui apmokėti ir „Pienocentro“ kapitalui didinti. Gi iš bendros 172,7 mln. litų valstybinių primokėjimų žemės ūkio produktų kainoms palaikyti sumos ekonominės krizės metais sviesto kainoms palaikyti buvo išmokėta 76,5 mln. litų⁶⁶. Iš tikrųjų valstybiniai primokėjimai žemės ūkio produktų kainoms palaikyti krizės ir pokriziniais metais buvo ne kas kita kaip buožių, dvarininkų ir į monopolijas išaugusių kooperatyvų centrų palaikymas iš biudžeto lėšų. Vargingieji ir vidutiniai valstiečiai jais nepasinaudojo. Šį faktą pripažino ir patys buržuaziniai veikėjai. Rekomenduodamas valstybinius primokėjimus kainoms palaikyti, kaip geriausių priemonę ekonominei krizei nugalėti, „Tautos ūkis“ rašė: „Bet gal bus pasakyta, jog toli gražu ne visi ūkininkai šia parama naudojami. Tas teisybė. . . Bet pasinaudoja kaip tik tie, kurie paramos labiausiai nusipelnę. Tai ūkininkai gamintojai. Ne kiekvienas ūkininkas lygiai naudingas šalies ūkiui. Pas mus reikia ūkius dar skirstyti į komerciškus ir, jei taip galima pavadinti, autarkiškus ūkius. Komerciški ūkiai tai tie, kurie daug perka, daug gamina ir daug parduoda. Tai pažangieji, racionalizuoti, moderniški ūkiai. Antarkiški — tai atsilikę ūkiai, kurie maža perka, mažai gamina ir mažai parduoda. . . Tokie ūkininkai nedaug tereiškia šalies ūkiui ir, ūkiškai žiūrint, jie nenusipelnė ypatingos paramos. Aukštos kultūros šalyje tokių ūkių beveik nėra. Pas mus jų yra daug, labai daug.“⁶⁷

Vadinasi, fašistinė vyriausybė mokesčius, kurie sunkia našta slėgė darbo valstiečius, darbininkus bei smulkiuosius tarnautojus, valstybinių primokėjimų, eksporto premijų, pašalpų ir kt. sistemos pagalba perpum-

⁶³ Apskaičiuota, remiantis leidiniu „Lietuvos statistikos metraštis“, 1933—1938 m.

⁶⁴ „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 23—24, p. 508.

⁶⁵ 1928—1934 metais eksportuojamojo sviesto kaina sumažėjo 5 kartus, kaulienos — 2,5, miltų — 3 kartus. „Komunistas“, Nr. 11, p. 35.

⁶⁶ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

⁶⁷ „Tautos ūkis“, 1934, Nr. 3, p. 58.

pavo į dvarininkų, buožių ir kooperacinės oligarchijos kišenes. Valstybiniai primokėjimai prie atitinkamų produktų kainų yra vienas iš būdingų valstybinio-monopolistinio kapitalizmo bruožų, kuris visu ryškumu pasireiškė ir buržuazinėje Lietuvoje.

Fašistiniai buržuazinės Lietuvos vadeivos, varydami plačią propagandą, jog vyriausybės ekonominės politikos tikslas yra pasiekti, kad „tarp atskirų tautos ūkio komponentų būtų išlaikyta harmonija, kad visuomenės socialistinių grupių tarpe būtų visiškas solidarumas, vienybė“⁶⁸, nesigailėjo lėšų monopolistiniams kooperatyvų centrams stiprinti. Valstybinių subsidijų, kreditų ir teikiamų privilegijų dėka „Pienocentras“ išaugo į vieną iš galingiausių buržuazinės Lietuvos monopolijų, sukaupusių savo rankose atitinkamų produktų supirkimą ir eksportą. Kaip augo „Pienocentro“ ekonominė galia, matyti iš 9 lentelės.

9 lentelė

„Pienocentro“ ekonominės galios augimas⁶⁹

Metai	„Pienocentro“ kapitalo augimas (1000 litų)	Sviesto eksportas			„Pienocentro“ parduoti pieno produktai vidaus rinkoje (1000 litų)
		Visas Lietuvos eksportas (t)	„Pienocentro“ dalis eksporte (t)	„Pienocentro“ % eksporte	
1930	576,4	7 36,8	5 978,1	81,3	2 733,9
1932	1 691,2	9 952,7	9 267,4	93,4	3 899,8
1934	2 446,8	9 671,2	9 671,2	99,1	4 037,1
1936	2 763,9	14 629,3	14 310,2	97,8	4 536,0
1938	5 015,5	17 412,7	17 239,0	99,5	9 216,6
1939	5 816,0	16 386,4	13 680,0	83,5	10 159,0

Iš pateiktų duomenų matyti, kad „Pienocentras“ nuo 1930 metų monopolizavo buržuazinės Lietuvos sviesto eksportą, visiškai išstumdamas iš šios srities „Pienosąjungą“ ir privačius pirkliaus. Sparčiais tempais augo „Pienocentro“ vaidmuo pieno produktų prekyboje vidaus rinkoje. Sviesto eksportui ir pieno produktų prekybai plėsti vidaus rinkoje „Pienocentras“ sukūrė gana stiprią bazę. Jau 1936 metais „Pienocentras“ turėjo moderniausia Pabaltijyje pieninę-šaldytuvą, 13 pieno produktų parduotuvių, 3 nuolatinės ir 3 sezoninės užkandines Kaune, 9 pienines ir sūrines provincijoje, 3 pieno produktų parduotuves, didmeninius sandėlius ir užkandinę Klaipėdoje ir kt.⁷⁰

„Pienocentro“ gamybinis ir prekybos aparatas bei kapitalas augo valstybinių lėšų dėka. Oficialiais duomenimis, 1928 metais „Pienocentras“ gavo 650,7 tūkst. litų, 1929 metais — 667,3 tūkst. litų, 1930 metais — 701,3 tūkst. litų iš valdžios pašalpų⁷¹. 1928—1939 metais „Pienocentro“ kapitalas padidėjo nuo 192,7 tūkst. litų iki 5816 tūkst. litų, t. y. daugiau kaip 30 kartų⁷². Savaimė suprantama, „Pienocentras“ be valstybinių subsidijų nebūtų pajėgęs tokiais tempais didinti kapitalą, plėsti eksportą ir prekybą vidaus rinkoje.

„Pienocentras“ nepasitenkino vien sviesto eksporto monopolizavimu. Jau nuo 1929 metų jis pradėjo supirkinėti eksportui kiaušinius, nes ši sritis taip pat žadėjo nemažą apyvartą ir pelnus. Pavyzdžiui, 1928 metais

⁶⁸ „Ekonomika“, 1937, Nr. 4, p. 366.

⁶⁹ Lentelė sudaryta, remiantis leidiniu „Lietuvos statistikos metraštis“, 1930—1939 m.

⁷⁰ „Ekonomika“, 1938, Nr. 1, p. 32.

⁷¹ Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 76.

⁷² Narių įnašai 1938 metais sudarė tik 1103 tūkst. litų.

Lietuva eksportavo sviesto už 20 308 000 litų, o kiaušinių — už 14 435 400 litų⁷³. Siekdamas greičiau susidoroti su privačių pirklių konkurencija, „Pienocentras“ 1933 metais įteikė vyriausybei memorandumą, kuriame siūlė centralizuoti kiaušinių eksportą ir įvesti valstybinę jų eksporto kontrolę. Valstybės panaudotos priemonės greitai davė savo vaisius: 1936 metais „Pienocentras“ jau turėjo savo rankose 99% kiaušinių eksporto⁷⁴. Kai į „Pienocentro“ rankas pateko didžioji kiaušinių eksporto dalis, fašistinė Lietuvos vyriausybė pradėjo jį remti, įvesdama nuo 1935 metų primokėjimus kiaušinių kainoms palaikyti. Iš viso šiam reikalui buvo išleista 6,9 mln. litų. Be to, nuo 1936 metų „Pienocentras“ pradėjo dalyvauti vaisių eksporte. 1936 metais jis turėjo savo rankose 22%, 1937 metais — 21,2%, 1938 metais — 39%, 1939 metais — 14,6% buržuazinės Lietuvos vaisių eksporto⁷⁵.

Pateiktieji faktai leidžia padaryti išvadą, kad išaugusi į monopoliją kooperatinių pieninių sąjunga „Pienocentras“ tapo stambiausios nacionalinės buržuazijos įrankiu darbo valstiečiams išnaudoti. Tačiau kooperatinėse pieninėse buvo žiauriausiai išnaudojami ir samdomieji darbininkai. V. Mickevičius-Kapsukas, remdamasis buržuazinės spaudos duomenimis, pabrėžė, kad buržuazinės Lietuvos kooperatyvai darbininkų išnaudojimo atžvilgiu niekuo nesiskyrė nuo privačių kapitalistų. „Pienocentro“ įmonėse fizinį darbą dirbusieji darbininkai už menką darbo užmokestį dirbo 16 valandų, sandėliuose — 12, prekių išvežiotojai — 15 valandų darbo dieną⁷⁶. Dar žiauriau buvo išnaudojami darbininkai kooperatinėse pieninėse, kur už 1—2 litų darbo užmokestį buvo verčiami dirbti 12—15 val. per dieną. „Retas darbininkas,— rašė „Socialdemokratas“,— po poros darbo metų pieninėje neturi reumato ar kitos kurios ligos... Tuo tarpu bendrovių (pieninių) nariai, daugiausia stambūs ūkininkai, kad ir krizio metu prispaudžia po 6—10 tūkst. litų metinio gryno pelno... O tas pelnas, išspaus tas iš nutraukto darbininko valgio ir iš mažazemio, kuris pieninėn po 5—8 kg viedru neša tris kilometrų kiekvieną rytą, pats savo šeimą maitindamas liesu pienu ir pasukomis.“⁷⁷

Taigi kooperatinių pieninių vystymosi istorija buržuazinėje Lietuvoje pilnai patvirtina marksistinės-lenininės politinės ekonomijos teiginį apie tai, kad kapitalizmo sąlygomis kooperacija yra kapitalizmo augimo ir stiprėjimo forma, kad iš smulkiųjų gamintojų kooperacijos, veikiant kapitalo koncentracijos dėsniai, išauga stambios kapitalistinės įmonės. Konkrečiomis buržuazinės Lietuvos sąlygomis kooperatinių pieninių susivienijimas „Pienocentras“ išaugo į galingą monopoliją, kurios vadovaujančios viršūnės, iš vienos pusės, stipriai susirišusios su privačiais bankais ir akcinėmis bendrovėmis, iš antros,— su valstybiniu aparatu, vykdė augančios buržuazinėje Lietuvoje monopolistinės buržuazijos politiką.

* * *

Paskutiniame buržuazinės Lietuvos dešimtmetyje prasidėjo spartus kooperacijos bendrovių peraugimas į akcines bendroves. Pabrėždamas šią kapitalistinės kooperacijos vystymosi tendenciją, V. Mickevičius-Kapsukas rašė: „Kooperacijos kelias — per smulkiųjų gamintojų kooperaciją į didelius susivienijimus ir akcines bendroves — tai ir yra pamatinis kapitalizmo vystymosi kelias smulkiojo kapitalistinio žemės ūkio šalyje. Lietuvoje tokiu

⁷³ Lietuvos statistikos metraštis, 1931 m., p. 184.

⁷⁴ „Ekonomika“, 1938, Nr. 1, p. 31.

⁷⁵ Apskaičiuota, remiantis leidiniu „Lietuvos statistikos metraštis“, 1936—1939 m.

⁷⁶ „Priekalas“, 1934, Nr. 8, p. 483.

⁷⁷ „Socialdemokratas“, 1933.II.18.

būdu susidaro stambios kapitalistinės įmonės, apimančios visą šalį ir čiulpiančios iš jos syvus į nedidelės saujelės stambių kapitalistų ir bankininkų kišenes“.⁷⁸ Buržuazinėje Lietuvoje valstybės ir kooperatyvų centrų lėšomis išaugo tokios akcinės bendrovės, kaip „Maistas“ ir „Lietuvos cukrus“, kooperacinė smulkiųjų ūkio šakų draugijų sąjunga „Sodyba“, centrinė apdraudimo sąjunga „Kooperacija“. Kooperacijos bankas atvirai nusimetė išaugtą kooperacijos formą ir persiformavo į akcines bendroves. Pagaliau, išaugusi ir po kooperacijos skraiste sutvirtėjusi lietuviškoji stambioji buržuazija ima atvirai pasisakyti apie kooperacinės įmonių formos nereikalingumą ir į pirmąją vietą iškelia privataus „organizuoto“ kapitalizmo šūkį. Šį faktą turėjo pripažinti net kooperatinkų žurnalas „Talka“, kuris rašė, kad „vietoj gi kooperacinės iniciatyvos kaskart daugiau iškyla privati iniciatyva, kuri, įgaudama organizuoto sąjūdžio formą, išvysto gyvą propagandą ir neabejotinai įgyja vis daugiau simpatijų lietuvių visuomenėj.“⁷⁹ Auganti lietuviškos buržuazijos „simpatija“ privačiam verslui reiškesi ir tuo, kad kai kurie kooperatyvų centrų vadovai, sukaukę kapitalus, vadovaudami kooperatyvams, patys pradėjo steigti privačias akcines bendroves.

Iš kitos pusės, buržuazinės Lietuvos kooperacijos peraugimas į akcines bendroves pasireiškė steigimu „mišrių“ akcinių bendrovių, kurių pagalba lietuviškoji buržuazija veržėsi į pramonės ir prekybos šakas, esančias kitatautės buržuazijos rankose. Šios „mišrios“ akcinės bendrovės buvo steigiamos, naudojant kooperatyvų centrų bei valstybės išdo kapitalą. Pavyzdžiui, lietuvių buržuazija, panaudodama „Maisto“, „Pienocentro“ ir „Lietūkio“ kapitalą, 1932 metais įsteigė „mišrią“ akcinę bendrovę „Lietuvos muilas“, kuri, išvysčiusi konkurenciją, susprogdino žydų buržuazijos organizuotą muilo sindikatą ir užtikrino lietuviškajai buržuazijai tvirtas pozicijas muilo pramonėje. Tokiu pat būdu buvo sukurtos akcinės bendrovės „Lietuvos Baltijos Lloydas“, „Lietuvos eksportas“, „Valgis“ ir kt.

Monopolistiniai kooperatyvų centrai bei vietiniai kooperatyvai, patekę stambiosios buržuazijos valdžion ir vykdydami jos valią, nustojo bet kio populiarumo plačiosiose liaudies masėse. Revoliucinė darbo žmonių kova buvo nukreipta ne tik prieš privačių kapitalistų sindikatus, bet ir prieš monopolistinius kooperatyvų centrus, kurių asmenyje valstiečiai akivaizdžiai matė savo išnaudotojus. 1935 metais Šuvalkijoje ir kitose Lietuvos vietose streiko metu valstiečiai atsisakė vežti į kooperatines pienines pieną, parduoti javus „Lietūkiui“ ir pan. Tai buvo priversta pripažinti ir buržuazinė spauda. Gindama stambiosios buržuazijos ir fašistinių vadeivų interesus, „Talka“ rašė, jog Šuvalkijos valstiečių revoliucinio judėjimo metu „taikyta“ ir į kooperaciją. Neramumų metu paleista nemaža kaltinimų kooperatyvams. Dalinai tas ir dabar tebevyksta.“⁸⁰

Pateiktieji faktai apie kooperacijos vystymąsi leidžia padaryti išvadą, kad buržuazinės Lietuvos kooperatyvų centrai išaugo į kapitalistines monopolijas, kurios veikė po kooperacijos skraiste. Jų veikloje lemiamą vaidmenį turėjo ne kooperatyvų nariai, o įsitvirtinusi kooperatyvų centrų vadovaujančiuose organuose nedidelė stambiosios buržuazijos grupė ir fašistinė vyriausybė. Šios grupės bei fašistinės vyriausybės atstovai, ekonomiškai, idėjiškai ir asmeniškai susirišę su stambiuoju kapitalu, privačiomis monopolijomis ir bankais, vieningai didino darbo žmonių išnaudojimą.

Tai, kad kooperatyvų centrai išaugo į kapitalistines monopolijas daugiausia valstybinių subsidijų ir valstybės suteiktų privilegijų dėka, kad jie

⁷⁸ V. Kapsukas, *Buržuazinė Lietuva*, Vilnius, 1961, p. 92.

⁷⁹ „Talka“, 1925, Nr. 11, p. 169.

⁸⁰ „Talka“, 1935, Nr. 10, p. 311.

tapo stambiojo kapitalo ir fašistinės vyriausybės įrankiu centralizuotai ūkinei politikai vykdyti, apibūdina kooperatyvų centrus, kaip ekonomines organizacijas, kurios buržuazinėje Lietuvoje sujungė monopolijos jėgą su valstybės jėga ir tuo būdu į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą, tarnavo darbo žmonių išnaudojimui didinti, viešpataujančių stambiosios buržuazijos viršūnių ir fašistinio režimo pozicijoms stiprinti. Todėl priešingai buržuazijos atstovų tvirtinimams, kooperacija ne švelnino ir derino socialistinių grupių santykius, bet tapo klasinių prieštaravimų ašt-rėjimo veiksmu.

Lietuvoje 1940 metais buvo nušluota fašistinė stambiosios buržuazijos diktatūra ir atvertas lietuvių tautai kelias į laisvę ir laimingą gyvenimą. Su kapitalistine kooperacija tarybinė valdžia pasielgė kaip su visomis stambiomis kapitalistinėmis įmonėmis. Kooperacijos išugdytas gamybinis, prekybinis bei kredito aparatas buvo nacionalizuotas arba pertvarkytas socialistinės kooperacijos pagrindais ir tapo socialistinio sektoriaus sudėtinė dalimi, kuriuo remiantis buvo vykdomas liaudies ūkio socialistinis pertvarkymas Tarybų Lietuvoje.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Įteikta
1961 m. vasario mėn.

ВРАСТАНИЕ КООПЕРАЦИИ В СИСТЕМУ ГОСУДАРСТВЕННО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКОГО КАПИТАЛИЗМА В БУРЖУАЗНОЙ ЛИТВЕ

В. ПАУЛЮКОНИС

Р е з ю м е

Развитие государственно-монополистического капитализма, как общая закономерность усиления загнивания капиталистического строя в период общего кризиса капитализма, имело место и в буржуазной Литве. Возникший на основе господства местного и иностранного монополистического капитала, государственно-монополистический капитализм в буржуазной Литве в четвертом десятилетии XX в. сложился в определенную систему. Ее проявлениями были: подчинение крупнейших банков, целых отраслей промышленности буржуазному государству, тесные связи частных банков, промышленных и торговых монополий с аппаратом государственной власти через личную унию и институты фашистского корпоративного строя, а также государственное регулирование экономики и активное вмешательство фашистского правительства в отношения между трудом и капиталом.

Особенностью экономики буржуазной Литвы было то, что в силу конкретных исторических условий большую роль играла капиталистическая кооперация. Кооперация буржуазной Литвы пережила два основных этапа своего развития. Первый этап характеризуется острой борьбой буржуазных партий за завоевание господствующего влияния в кооперативных организациях. В сущности это была борьба отдельных групп литовской буржуазии за овладение кооперативами и использование их для усиления своих экономических и политических позиций.

Новый этап развития кооперации начался после фашистского государственного переворота в 1926 г. Выражая интересы наиболее реак-

ционного, шовинистического и грабительского слоя крупной буржуазии, литовские фашисты рассматривали кооперацию как составную часть «организованного общества», т. е. как составную часть государственно-монополистического капитализма. Осуществляя свою программу, фашисты централизовали кооперативы, подчинили их государственной власти. Решающим фактором деятельности кооперативов стали не члены кооперации, а фашистское правительство и небольшие кучки крупной буржуазии, которые захватили руководство центральными кооперативными организациями. С другой стороны, в годы фашистской диктатуры происходило перерастание центров кооперации в крупнейшие монополии буржуазной Литвы, сращивание их со «смешанными» акционерными обществами, которыми руководили те же круги крупной буржуазии и представители аппарата фашистского государства.

В статье рассматриваются три основные формы капиталистической кооперации: кредитная, торговая и кооперативные общества по переработке молока.

Подчинение кредитной кооперации крупному капиталу осуществлялось не только при помощи фашистских законов, которые устраняли влияние более широких слоев членов кооперации на деятельность кооперативов, но и при помощи превращения в 1933 г. финансового центра кредитной кооперации — Кооперативного банка — в акционерный банк, контрольный пакет акций которого приобрело фашистское правительство.

Расширяя свою деятельность при помощи льготных кредитов и государственных субсидий, центры молочной и торговой кооперации «Пиеноцентрас» и «Лиетукис» стали монополиями, в руках которых находились важные отрасли экономики буржуазной Литвы. В 1938 г. «Пиеноцентрас» концентрировал в своих руках 99,5% экспорта сливочного масла, 100% экспорта яиц, 39% экспорта фруктов. «Лиетукис» был главным экспортером зерна. В 1937 г. он имел в своих руках 19,8% всего экспорта льна, 69% оптовой торговли сахара, импортировал 100% удобрений, 92,5% соли, 80% сельскохозяйственных машин, 40% нефтепродуктов и т. д. Через «Пиеноцентрас» и «Лиетукис» фашистское правительство в годы экономического кризиса проводило политику «твердых» цен на продукты сельского хозяйства. Эта политика имела цель поддержать за счет бюджета крупных землевладельцев и выросшие в монополии кооперативные центры, вокруг которых наживались определенные слои крупной литовской буржуазии.

Таким образом, в конкретных условиях буржуазной Литвы кооперативные центры выросли в систему государственно-монополистического капитализма, стали экономической опорой монополистического капитала и фашистского режима. Соединяя силу монополий с силой фашистского государства, они превратились в оружие монополистического капитала для усиления эксплуатации трудящихся и обогащения крупной буржуазии.
